

หลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในสังคมไทยตามหลักพุทธธรรม*
PRINCIPLES OF PEACEFUL COEXISTENCE IN THAI SOCIETY ACCORDING
TO BUDDHIST PRINCIPLES

พระครูประโชติเมธาภรณ์(เด่น หาททรัพย์)¹, สมควร นามสีฐาน²
Phrakhruprachotmethaporn(Den Hasab)¹, Somkhuan Namseethan²
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น^{1,2}
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Khon Kean Campus, Thailand.^{1,2}
Email : hathap7008@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอหลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในสังคมไทยตามหลักพุทธธรรมมนุษย์ทุกคนเกิดมาพร้อมกับหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติ แต่มีหลักการสำคัญประการหนึ่งที่จะทำให้มนุษย์ปฏิบัติหน้าที่และอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีสันติสุข หลักการดังกล่าว คือ พุทธธรรม ซึ่งเป็นหลักความประพฤติ เกณฑ์ตัดสินความถูก-ผิด ควร-ไม่ควร ที่มนุษย์แสดงออกตามความเชื่อของตนแต่ละกลุ่มซึ่งเป็นบรรทัดฐานในทางสังคมและเป็นหลักการประสานมนุษย์ในแต่ละสังคมให้เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ซึ่งจะมีผล ทำให้เกิดความสงบสุขในสังคม ดังนั้นบทความนี้จึงได้นำเสนอพุทธธรรมซึ่งเป็นหลักการในพุทธศาสนา เป็นหลักการประพฤติและหลักปฏิบัติของมนุษย์ที่จะทำให้เกิดความสุข ความสงบในสังคม ความสุขดังกล่าวนี้ก็เพื่อประโยชน์สุขแก่ตนเอง เพื่อประโยชน์สุขแก่ผู้อื่นหรือสิ่งที่กระทำต่อคนอื่นและเพื่อประโยชน์สุขต่อสังคมไทย หลักคำสอนของพระองค์นั้นจึงก่อให้เกิดความรัก ความสามัคคีซึ่งกันและกันและปฏิบัติตามคำสั่งสอนไม่ว่าจะเป็นพระภิกษุสงฆ์หรือฆราวาสที่ปฏิบัติหน้าที่ในสังคมจำต้องทำให้เกิดความสงบสุขและพึงมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์และส่งเสริมอารยธรรมโลกด้วย และความสงบสุขอันเป็นสิ่งที่ดีหรือเรียกว่า พุทธธรรม ดังนั้นพระพุทธศาสนานั้น ถือใจเป็นสำคัญที่สุด ถือว่าใจเป็นใหญ่ ใจเป็นประธาน ทุกสิ่งสำเร็จด้วยใจ เป็นบ่อเกิดทั้งความรุนแรงและความสงบสุขทั้งมวล

คำสำคัญ : 1. หลักการอยู่ร่วมกัน 2. สันติสุข 3. หลักพุทธธรรม

ABSTRACT

This academic article It is intended to present Principles of peaceful coexistence in Thai society according to Buddhist principles Every human being is born with a duty to perform. But there is one important principle that allows humans to perform their duties and live together in a peaceful society. The principle is Buddhism, which is the principle of behavior. The right-wrong, should-not criterion that humans express themselves according to their beliefs, which are social norms and principles of uniting human beings in each society, will have the effect of making peace in society. Therefore, this article presents Buddhism, a principle in Buddhism. It is the principle of behavior and human practice that will bring about happiness. Peace in society This happiness is for the benefit of yourself. For the benefit of others or things that do to others and for the benefit of Thai society His doctrine thus creates love and unity with one another, and those who obey the teachings, whether they are monks or lay people who perform their duties in society, need to bring peace and participation. In the creation and promotion of world civilization as well And peace, which is a good thing or called Buddhism. Therefore, Buddhism is Take heart as the most important Considering the heart is great, the heart is the president, everything is accomplished by heart. It was the source of both violence and peace.

Keywords : 1. Principles of Coexistence 2. Peace 3. Buddhist Principles

1. บทนำ

สังคมไทยเป็นสังคมที่ประกอบด้วยกลุ่มคนที่มีความหลากหลายมีความแตกต่างกันทางสังคมและวัฒนธรรมไม่ว่าจะเป็นด้านศาสนาภาษาการแต่งกายการเป็นอยู่ เป็นต้น เพราะแต่ละกลุ่มชนมีความเชื่อความศรัทธาในศาสนาและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันการที่จะทำให้แต่ละคนสามารถอยู่ร่วมกันในชุมชนหรือสังคมเดียวกันด้วยการพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือกันไม่มีการเบียดเบียนกันไม่ทำร้ายกันหรือไม่ละเมิดสิทธิของกันและกันแต่ละกลุ่มชนสามารถประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้ตามความเชื่อและศรัทธาของตนเองอย่างมีเสรีภาพโดยไม่มีการกีดกันก้าวก่ายล่วงละเมิดหรือก่อกวนซึ่งกันและกันทำให้สามารถอยู่ร่วมกันบนความแตกต่างทางสังคมและวัฒนธรรมได้อย่างสันติสุขสงบและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันโดยไม่มีปัญหาขัดแย้งหรือความรุนแรงระหว่างกันจึงต้องมีการศึกษาวิเคราะห์ทำความเข้าใจกับความเป็นสังคมไทยอย่างลึกซึ้งและรอบด้านการศึกษาวิเคราะห์สังคมไทยเป็น

การศึกษาที่เน้นการวิเคราะห์ทำความเข้าใจในความหลากหลายและความแตกต่างทางวัฒนธรรมของคนในพื้นที่ต่างๆ เพื่อให้ได้องค์ความรู้หรือแนวทางที่เหมาะสมสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุขภายใต้ความหลากหลายชนบธรรมเนียมประเพณีความเชื่อศาสนาและวิถีชีวิตบนพื้นฐานของการยอมรับสิทธิเสรีภาพบทบาทและหน้าที่ของแต่ละคนในสังคมอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกันโดยปราศจากการอคติหรือความลำเอียงการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในสังคมไทยตามหลักพุทธธรรมแหล่งที่มาหลักของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถาหมวดธรรมต่างๆ และแหล่งข้อมูลที่เกี่ยวข้องอื่นๆ ในแนวความคิดตามหลักพุทธธรรมด้วยเหตุนี้เพื่อให้ได้หลักการที่ถูกต้องเกี่ยวกับหลักการของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในสังคมไทยการวิเคราะห์หลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในสังคมไทยอย่างลึกซึ้งและรอบด้านโดยใช้หลักของพระพุทธศาสนาซึ่งจะเป็นประโยชน์สำหรับการสร้างความสมานฉันท์ความสันติสุขระหว่างคนในสังคมที่มีความหลากหลายทางศาสนาและวัฒนธรรมได้อย่างเป็นรูปธรรม

ที่สำคัญหากจะต้องปฏิรูปสังคม เพื่อกำหนดทิศทางพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน โดยการมุ่งเน้นการพัฒนาชีวิตให้มีความรู้และคุณธรรม คงจะต้องเชิญชวนพุทธศาสนิกชนพันธุแท้ ช่วยกันหันกลับมามองสถาบันศาสนา ว่า ถึงเวลาหรือยัง ที่จะต้องสังคายนา เพื่อจัดความเรียบร้อยให้เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์ จะต้องถือประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตรงตามพระธรรมวินัยอย่างเสมอกัน เพื่อความเป็นเอกภาพขององค์กรสถาบันศาสนา ที่จะตั้งรับภาระยกระดับจิตวิญญาณของคนในสังคมให้สูงขึ้น เพื่อการ/ขับเคลื่อนภาคสังคมไปสู่ความเจริญโดยธรรมอย่างแท้จริง ซึ่งสังคมไทยเราสามารถทำได้ ศักยภาพทุกด้านยังสมบูรณ์พร้อมที่จะปฏิรูป รุ่งเรืองไขเดียว คือ การหลอมรวมอุดมการณ์ชาวไทยให้เป็นเอกภาพ ความเป็นหนึ่งเดียวกัน ไม่แตกแยกอย่างที่เป็นอยู่ ทุกอย่างก็ย่อมจะทำได้ ความสำเร็จย่อมรออยู่เบื้องหน้า ให้ทุกคนหาญกล้าเพียรขอบดินเข้าไพบา เพื่อให้ถึงความสำเร็จตามความประสงค์ เพียงแต่สละความเห็นแก่ตัว วางความคิด การกระทำที่ผิดๆ เพี้ยนๆ ไป กลับคืนสู่ความเป็นชาวไทย ที่อุดมสมบูรณ์ด้วยศีลธรรม อะไรๆ ก็ไม่ใช่ปัญหาอุปสรรค หากก้าวข้ามพ้นการยึดมั่นถือมั่นในตนเองไปได้

2. หลักการแนวคิดการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวกับความหมายของสันติสุขมีนักปรัชญาและนักวิชาการกล่าวให้นิยามความหมาย ประเวศ วะสี (2544) ได้กล่าวถึงหลักการของความอยู่เย็นเป็นสุขหรือสันติสุขว่า คือดุลยธรรมซึ่งหมายถึงการกระทำที่นำไปสู่ความสมดุลของการอยู่ร่วมกันอันประกอบด้วยดุลยภาพของกายจิตสังคมและสิ่งแวดล้อมหรืออาจเรียกว่าเกิดความเป็นธรรมทางสังคมมีลักษณะเป็นองค์รวมโดยอาศัยหนทางที่เรียกว่ามรรค 12 แห่งสังคมอยู่เย็นเป็นสุข ได้แก่ 1)การอยู่ร่วมกันด้วยสันติสมถ์ 2)จิตวิวัฒนาการพัฒนาจิตให้กว้างไม่เห็นแก่ตัว 3)ชุมชนท้องถิ่นเข้มแข็งการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่น 4)การเปลี่ยนจากเศรษฐกิจทุนนิยมเป็นเศรษฐกิจดุลยนิยม 5)การศึกษา 6)ศาสนา 7)สุขภาพ 8)การอนุรักษ์

สิ่งแวดล้อมและพลังงาน 9)การสื่อสาร 10)วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี 11)ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและ 12)กฎหมายภายใต้ยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนสังคมอยู่เย็นเป็นสุขอันประกอบด้วย การสร้างวิสัยทัศน์ร่วมการขับเคลื่อนกระบวนการนโยบายสาธารณะเพื่อความอยู่เย็นเป็นสุขและการ ส่งเสริมการพัฒนาอย่างบูรณาการโดยมีพื้นฐานอยู่บนการมีสัมมาชีพการพัฒนาเครื่องชี้วัดความอยู่ เย็นเป็นสุขการจัดเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทั้งระดับชาติและระดับท้องถิ่นตลอดจนการสร้างผู้นำ เพื่ออนาคต พระเทพดิลก (ระแบบ วิฑูรย์, 2547) ได้อธิบายไว้ในหนังสือเรื่องศาสนากับสันติภาพ ถึงการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขว่าต้องอาศัยการยอมรับสถานะศักดิ์ศรีของกันและกันการอยู่ร่วมกัน อย่างมีสันติสุขนั้นไม่ใช่เป็นเรื่องยากแต่ไม่ใช่เป็นเรื่องง่ายเพราะปัญหาสำคัญคือการที่คนเพียร พยายามจะสร้างสันติสุขหรือสันติภาพนั้นจะต้องเริ่มจากจิตใจของปัจเจกชนแต่ละคนให้มีความสงบ ภายในใจเสียก่อนถ้ายังไม่สงบภายในใจเราจะไม่สามารถสร้างสันติภาพได้โดยเน้นไปที่ยุติการ เบียดเบียนการประทุษร้ายซึ่งกันและกันการเบียดเบียนกันทางร่างกายหรือทางทรัพย์สินการทำลาย ล้างผลประโยชน์ซึ่งกันและกันและการโกหกหลอกลวง พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตฺยนิรมล), 2551) ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์เรื่องมนุษย์กับความขัดแย้งโลกทัศน์และชีวิตศรัทธาในพระพุทธศาสนา ผลการวิเคราะห์สรุปได้ว่าความขัดแย้งเป็นสิ่งจำเป็นในระดับโลกียวิสัยเพราะความขัดแย้งจัดได้ว่าเป็น ทุกข์ของบุคคลและสังคมประการหนึ่งโดยเฉพาะอย่างยิ่งการมองว่าความขัดแย้งเป็นธรรมชาติหรือ ธรรมดาของสังคมทั่วไปจนอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งจำเป็นของสังคมเพราะสรรพสิ่งในสังคมนั้นแปร เปลี่ยนไปอยู่ตลอดเวลา(อนิจจัง) ผลจากการแปรเปลี่ยนดังกล่าวนี้จึงทำให้เกิดบรรยากาศของทุกข์ หรือความขัดแย้งซึ่งเป็นสภาวะหรือบรรยากาศที่ดำรงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิด ความขัดแย้งก็เพราะทุกสิ่งทุกอย่างในแง่ของโลกียวิสัยนั้นไม่สามารถเป็นไปตามความต้องการหรือ อำนาจของสิ่งใดอย่างใดก็ตามในทัศนะของพระพุทธศาสนาความขัดแย้งก่อให้เกิดการพัฒนาคุณค่า ภายในของมนุษย์ในเชิงอัตวิสัยและมีส่วนสำคัญในการพัฒนาคุณค่าในเชิงปริวิสัยเช่นเดียวกันกล่าวคือ ความขัดแย้งก่อให้เกิดพัฒนาไม่ว่าจะเป็นระบบการเมืองการปกครองการบัญญัติพระวินัยการจัด ระเบียบสังคมและการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ

สำหรับปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมบ้านเราก็คงมีสาเหตุโดยรวมตามที่กล่าวมา หากจะให้สังคม สงบนิ่งดำเนินไปในทิศแห่งความเจริญ ทุกคนในสังคมจะต้องช่วยกันปฏิรูปตนเอง โดยเปลี่ยนแปลง แนวคิดที่ยึดถืออำนาจวัตถุนิยมเป็นสรณะ กลับมาหาธรรมเป็นสรณะ ด้วยการเข้าถึงพระรัตนตรัย อย่างถูกต้อง สมฐานะพุทธบริษัทในพระพุทธศาสนา ก็จักสามารถเปลี่ยนผ่านสังคมสู่สันติสุขได้อย่าง เป็นธรรมดา การศึกษาเพื่อชีวิต จะต้องถูกปฏิรูปเป็นอันดับแรก โดยจะต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ตรงกันว่า เราจะจัดวางหลักสูตรการศึกษาเพื่อพัฒนาชีวิตไปสู่ผู้มีคุณธรรมอย่างไร การจัดระบบองค์กร การปฏิรูปบุคลากรในองค์กรการศึกษาเพื่อชีวิต ซึ่งรวมถึงองค์กรศาสนจักรและอาณาจักร จะต้อง

ได้รับการปฏิรูปไปพร้อมๆ กัน เพราะถือได้ว่าเป็นองค์กรขับเคลื่อนสังคมให้เป็นอย่างมีคุณธรรมที่มีบทบาทสำคัญที่สุด ได้แก่ วัดและโรงเรียน

3. หลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในสังคมไทย

3.1 ด้านการศึกษา การศึกษาที่แท้จริงมีจุดเริ่มต้นที่ครอบครัว เมื่อครอบครัวมีความอบอุ่น จะสร้างฐานการเรียนรู้ที่ถูกต้องให้กับเยาวชน คือมีความรู้ มีความคิด และมีความรัก ส่วนการศึกษาในระบบของรัฐจะต้องกำหนดเป้าหมายเพื่อสร้างสันติสุขและสันติภาพอย่างชัดเจน โดยที่ผู้เรียนจะต้องเรียนรู้สิ่งแวดล้อมของตน มีความรักต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม มีจิตใจกว้างและเต็มไปด้วยความเมตตา มีจิตใจที่เป็นอิสระจากอำนาจของวัตถุ จากอำนาจของกิเลสและทิฐิ และมีความสามารถทางด้านการใช้ความคิด หรือใช้ปัญญาได้อย่างกว้างขวางลึกซึ้ง รวมทั้งมีศักยภาพในการพัฒนาระดับปัญญาของตนให้สูงขึ้นได้เรื่อยๆ ดังนั้น โรงเรียนหรือระบบการศึกษาควรจะสอนกระบวนการคิดต่อไปนี้ให้กับผู้เรียน คิดคล่อง คิดหลากหลาย คิดละเอียด คิดชัดเจน คิดอย่างมีเหตุผล คิดถูกทาง คิดกว้าง คิดลึกซึ้ง คิดไกล กระบวนการคิดต่างๆ เหล่านี้ จะช่วยเสริมสร้างปัญญาให้กับมนุษย์และเป็นพื้นฐานสำคัญ สำหรับการสร้างสันติสุขและสันติภาพในสังคม

3.2 ด้านศาสนา ศาสนาเป็นสถาบันหลักทางสังคมมาตั้งแต่อดีต ในสภาวะสังคมปัจจุบัน ซึ่งสังคมไทยกำลังเผชิญปัญหาที่สำคัญอยู่หลายเรื่อง จำเป็นต้องพัฒนาคนให้มีปัญญาหลายๆ ด้าน เพื่อช่วยกันแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมในทางสร้างสรรค์ และเพื่อมุ่งหวังให้สันติสุขอย่างแท้จริงเกิดขึ้นในสังคม บทบาทที่สำคัญของศาสนาในส่วนนี้จึงควรเป็นการเสริมสร้างปัญญาให้กับประชาชน เป็นการช่วยเสริมบทบาทหน้าที่ของระบบการศึกษาให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นหลักพุทธธรรมที่สามารถนำมาเสริมระบบการศึกษาเพื่อเพิ่มพูนสติปัญญาหลักใหญ่ๆ ก็คือ หลักไตรสิกขา หรือศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งถือว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญมาก และหลักการคิดแบบโยนิโสมนสิการ ซึ่งจะช่วยเสริมและพัฒนาปัญญาของมนุษย์ให้กว้างขวางและถูกต้องยิ่งขึ้น

3.3 ด้านการเมือง ระบบการเมืองจะช่วยสร้างสันติสุขให้กับสังคมอีกทางหนึ่ง การเมืองจะต้องสร้างระบบการปกครองบ้านเมือง ระบบการบริหารที่มีประสิทธิภาพ เพื่อประโยชน์ส่วนรวมที่เรียกว่าธรรมาภิบาลหรือธรรมรัฐ(Good Governance) ขึ้นมาให้ได้ธรรมรัฐ หมายถึงผลลัพธ์ของการจัดกิจกรรม ซึ่งบุคคลและสถาบันทั่วไป ภาครัฐ และเอกชนมีผลประโยชน์ร่วมกัน ได้กระทำลงไปหลายทาง มีลักษณะเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นต่อเนื่อง ซึ่งอาจนำไปสู่การผสมผสานประโยชน์ที่หลากหลายและขัดแย้งกันได้ (อานันท์ ปันยารชุน, 2541)

3.4 ด้านกระบวนการยุติธรรม กระบวนการยุติธรรมเป็นองค์ประกอบที่มีความเกี่ยวข้องกับธรรมรัฐ จะเป็นส่วนที่ทำให้กระบวนการบริหาร การดำเนินชีวิต การควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์สามารถกระทำได้ด้วยความถูกต้อง เสมอภาค ยุติธรรม เริ่มต้นจากการมีระบบกฎหมายที่มีความ

ยุติธรรมต่อสังคม และปัจเจกบุคคล และจะต้องมีผู้ใช้กฎหมายไม่ว่าจะเป็นตุลาการ อัยการ ตำรวจ ผู้ใช้กฎหมายเหล่านี้จะต้องเป็นผู้มีคุณธรรมและมีความเที่ยงธรรมอย่างแท้จริง สังคมที่ทุกคนอยากจะทำก็คือ สังคมที่ต้องมีกฎหมายที่ตีรองรับ นอกจากนี้สิ่งที่สำคัญที่สุดอีกอย่างหนึ่งก็คือ จะต้องมีการที่เป็นอิสระไม่ติดขัดอยู่ในผลประโยชน์หรืออำนาจ โดยเฉพาะอำนาจทางการเงินของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง (อานันท์ ปันยารชุน, 2541)

3.5 ด้านสื่อทางสังคม ยุคปัจจุบันเป็นยุคสังคมข้อมูลข่าวสาร สิ่งที่มีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างใหญ่ยิ่งก็คือ สื่อทางสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่ให้ข้อมูลข่าวสารแก่ประชาชน สื่อทางสังคม ได้แก่ หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสื่อบันเทิง โฆษณา การศึกษา วัฒนธรรมและในด้านอื่นๆ ในปัจจุบันมีลักษณะการใช้สื่อในระบบใหม่คือ มัลติมีเดีย ซึ่งเป็นการใช้เทคโนโลยีอย่างหลากหลายผสมผสานกันเพื่อเสริมความต้องการของคนให้ใกล้เคียงกับความเป็นจริงที่สามารถสัมผัสกันได้มากขึ้น ระบบมัลติมีเดีย จึงเป็นระบบที่อยู่ในความสนใจของมนุษย์เป็นอย่างมากในสังคมปัจจุบัน (อานันท์ ปันยารชุน, 2541)

4. หลักพุทธธรรมเสริมสร้างการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

4.1 หลักเมตตาธรรม เมตตาเป็นเครื่องค้ำจุนโลกเมื่อพิจารณาธรรมภาสิตนี้จะพบว่าเมตตา มีคุณค่าและความสำคัญต่อสังคมโลกมากเพราะทำให้โลกมนุษย์เราอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุขซึ่งบุคคลควรปลูกเมตตาให้เกิดขึ้นในจิตใจการจะปลูกเมตตาให้เกิดขึ้นในใจของคนนั้นต้องเกิดจากการฝึกฝนอบรมจิตใจอยู่เสมอด้วยการหมั่นพิจารณาความจริงของชีวิตว่าเราเกิดมาก็ต้องตายไม่เร็วหรือช้าก็ต้องตายด้วยกันทั้งสิ้นเมื่อเรามีความโกรธขึ้นมาเราต้องมีสติที่จะระงับความโกรธนั้นไม่ให้แสดงออก และพิจารณาความโกรธลงไปให้ลึกซึ้งว่าทุกชีวิตต่างก็รักตนเองไม่ปรารถนาที่จะได้รับความเจ็บปวดหรือการชิงชังเมตตาเป็นคุณธรรมที่ทำให้คนในโลกเกื้อกูลกันเกิดความรักความปรารถนาดีต่อกัน ถ้าในโลกนี้มีแต่คนมีเมตตาและเป็นผู้เสียสละปัญหาต่างๆ ย่อมไม่เกิดขึ้นฉะนั้นในการขับเคลื่อนให้สังคมเกิดสันติสุขจะต้องยึดหลักเมตตาธรรมที่เป็นเมตตาที่ไม่จำกัดเมตตาได้ทุกเมื่อกับคนทุกคนมีเมตตาเสมอต้นเสมอปลายเมื่อสามารถเมตตาได้กับคนทุกคนไม่ว่าจะมีเชื้อชาติศาสนาใดก็ตามโดยเห็นว่าเขาเป็นเพื่อนมนุษย์ร่วมโลกกับเราแล้วเราก็จะไม่ไปเบียดเบียนกันเมตตาจึงสามารถสลายกิเลสที่เป็นรากเหง้าของปัญหาความขัดแย้งเกลียดชังในสังคมที่แบ่งแยกคนให้แบ่งฝักแบ่งฝ่ายที่เรียกว่าวิกฤตแบ่งขั้วอันเป็นความขัดแย้งที่เกิดจากตัณหาและทิฐิได้เพราะความเมตตามีลักษณะเป็นหนึ่งเดียวไม่มีแบ่งแยกไม่มีการเลือกปฏิบัติความเหมือนกันทำให้ไม่มีเขาไม่มีเราคำนึงถึงความรู้สึกของผู้อื่นว่าเป็นอย่างเดียวกับเราสังคมก็มีความสุข (กรมการศาสนา, 2537)

4.2 หลักอภัยทาน อภัยทาน หมายถึง การอดโทษหรือการยกโทษให้แก่กันไม่ถือโทษโกรธพยาบาทอาฆาตจองเวรต่อกันอีกต่อไปการให้ในลักษณะนี้เป็นการสร้างบรรยากาศของสมานฉันท์ให้

เกิดขึ้นโดยการที่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลได้แสดงให้เห็นบุคคลอื่นหรือกลุ่มบุคคลอื่นไม่มีความเกรงกลัวขลาดกลัวหรือหวาดระแวงต่อการคิดพูดและการกระทำของเราอันเป็นการเปิดพื้นที่ให้จิตของเราได้มีโอกาสให้อยู่ภายในสิ่งที่คนอื่นทำไม่ได้กับเราหรือขอภัยต่อบุคคลอื่นในสิ่งที่เราได้ล่วงละเมิดในวิถีทางที่ไม่เหมาะสมอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งนำไปสู่การไม่จองเวรหรือพยาบาทซึ่งกันและกันหลักพุทธธรรมได้ชี้ให้เห็นจุดเด่นของการให้อย่างน้อยสองประการกล่าวคือผู้ให้อย่อมผูกไมตรีไว้ได้และผู้ให้อย่อมเป็นที่รักคนหมู่มากย่อมคบหาหลักการเช่นนี้เป็นการให้ความสำคัญแก่ผู้ให้ซึ่งได้รับการยอมรับจากผู้รับหรือบุคคลทั่วไปที่แสดงความชื่นชมต่อการให้แม้จะไม่ได้เป็นผู้รับโดยตรงก็ตามฉะนั้นการให้ที่นำไปสู่การผูกมิตรและนำมาซึ่งความสัมพันธ์ในเชิงบวกระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกันในบรรยากาศของความยึดแย้งกันก็คือการให้อย่างเหมาะสมของการให้อย่างเกิดจากพื้นฐานทางความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ว่าใครบ้างไม่มีโทษใครบ้างไม่มีความผิดใครบ้างไม่ถึงความหลงใหลในโลกนี้ใครเป็นผู้มีปัญญาเป็นผู้มีสติในกาลทุกเมื่อเล่าฉะนั้นเมื่อเราขอโทษอยู่หากบุคคลใดไม่ยอมยกโทษให้ยังมีความโกรธอยู่ภายในมีความแค้นเคืองหนักบุคคลนั้นชื่อย่อมผูกเวรซึ่งการผูกเวรดังกล่าวจะนำไปสู่ผลลบแก่มนุษย์และสังคมด้วยเหตุดังกล่าวนี้นี้การให้อย่างจึงมีความสำคัญในวิถีชีวิตและการดำรงอยู่ของมนุษย์ทั้งในเชิงปัจเจกและสังคมที่จะก่อให้เกิดสันติสุข(พระมหาบุญเรือน ปภังกร(พิลาพันธ์), 2542)

4.3 หลักขันติธรรม ขันติ หมายถึง ความอดทนที่เกิดขึ้นจากการที่เราถูกกระทำโดยฝ่ายตรงข้ามไม่ว่าจะเป็น “โจทก์” หรือ “คู่กรณี” ของเราก็คงตามซึ่งคำว่า “ถูกกระทำ” นั้นอาจเป็นการถูกกระทำทั้งทางตรงหรือทางอ้อมก็ได้เช่นการด่าการทำร้ายการกล่าวเสียดสีการหมิ่นประมาทเป็นต้นแต่เราเองก็ได้คำตอบหรือทำร้ายตอบต่อคู่กรณีของเราพระพุทธเจ้าและพระสาวกหลายรูปได้ชื่อว่า “เป็นนักขันติบุคคล” ดังจะเห็นได้จากกรณีที่น่ามาคันทียาได้จ้างทาสและกรรมกรไปด่าพระพุทธเจ้าว่า “เปรตอสุรกายและสัตว์เดรัจฉาน” เป็นต้นแต่สิ่งที่พระพุทธเจ้าแสดงออกมาคือ “ความอดทน” ขณะที่พระอานนท์พยายามที่จะนิมนต์ให้พระองค์เสด็จไปที่อื่นเพื่อหลีกเลี่ยงสถานการณ์ดังกล่าวพระองค์ได้ชี้ให้เห็นว่า “การหนี” ไม่ใช่วิธีการแก้ปัญหาที่ถูกต้องแท้ที่จริงแล้วการหนีดังกล่าวไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อที่จะหนี “คนอื่น” แต่เรากำลังหนี “ตัวเอง” ที่ไม่สามารถ “อดทน” ต่อคำด่าได้ด้วยเหตุดังนี้พระพุทธองค์จึงเปรียบพระองค์เองเหมือนกับช้างว่าเมื่อก้าวสู่สงครามแล้วก็ต้องพร้อมรับมือลูกศรหรืออาวุธต่างๆ ที่จะเข้ามาระบอบฉะนั้นหากวิเคราะห์คำว่า “สงคราม” ที่พระองค์มุ่งเน้นนั้นน่าจะหมายถึง “สงครามการต่อสู้กับกิเลสหรือคำด่าด้วยความอดทนมากกว่าอื่นใด” ฉะนั้นขันติธรรมคือการทนต่อกันได้จึงจะทำให้สังคมเกิดสันติสุขได้

4.4 หลักการวธธรรม การวะ หมายถึง ความเคารพผู้ใหญ่หรือบุรุษอาวุโสผู้ทรงธรรมซึ่งทำหน้าที่ในการชี้ “ขุมทรัพย์” ให้แก่เราความเคารพในองค์ความรู้ที่เราได้รับการชี้แนะจากบุคคลอื่นและความเคารพที่ประชุมหรือมติที่ประชุมการแสดงออกซึ่งความเคารพยกย่องให้เกียรติหรือให้ความสำคัญแก่ “บุคคล” “ข้อมูลหรือองค์ความรู้ธรรม” และ “ประชาคม” โดยลำดับการแสดงออกซึ่งความเคารพให้

เกียรติหรือยกย่อง “องค์ประกอบที่สำคัญ” ดังกล่าวจัดได้ว่าเป็นหัวใจที่สำคัญอีกประการหนึ่งของนักสันติวิธีเพราะรัฐบุรุษอาวุโสได้ชื่อว่า “อาวุโสโดยธรรม” ไม่ได้หมายถึงอาวุโสด้วยอายุนั้นการเคารพบุคคลดังกล่าวย่อมหวังผลเลิศในแง่ของการได้รับความเอ็นดูความรักและการสนับสนุนส่งเสริมในมิติต่างๆจากท่านและได้รับการแนะนำพร่ำบอกประการการชี้แจงที่ประมาทค่ามิได้อันส่งผลเชิงบวกต่อเราในลำดับต่อไปและในขณะเดียวกันปัญหาความขัดแย้งต่างๆที่เกิดขึ้นในสังคมสงฆ์หรือคฤหัสถ์เกิดขึ้นจากการไม่เคารพในรัฐบุรุษอาวุโสดังจะเห็นได้จากกรณีของพระเทพทัตหรือกรณีของพระภิกษุฉัพพัคคีย์เป็นต้นกระบวนการของความเคารพให้เกียรติและยกย่องโดยไม่ดูหมิ่นดูแคลน “บุคคล” “องค์ความรู้” และ “สิ่งชะ” นอกจากเป็นหลักการที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของพระสัทธรรมแล้วยังจัดได้ว่าเป็นหลักการสำคัญที่จะทำให้กระบวนการในการจัดการความขัดแย้งโดยสันติวิธีได้ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผลมากยิ่งขึ้นเมื่อปฏิบัติตามหลักธรรมวินัยนี้สมาชิกในสังคมก็จะให้ความเคารพต่อกันก่อให้เกิดสันติสุขได้

4.5 หลักสามัคคีธรรม สามัคคี หมายถึง ความพร้อมเพรียงของหมู่คณะดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ให้เห็นถึงความสำคัญว่า “ธรรมอย่างหนึ่งเมื่อเกิดขึ้นในโลกย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มากเพื่อความสุขแก่คนหมู่มากเพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มากเกิดขึ้นเพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย” ธรรมอย่างหนึ่งดังกล่าวก็คือ “ความสามัคคี” จะเห็นว่าเมื่อใดก็ตามที่พระสงฆ์เกิดความพร้อมเพรียงกันขึ้นชมไม่วิวาทกันเป็นเหมือนน้ำกลมกลืนกับน้ำนมมองดูกันและกันด้วยสายตาที่รักกันอยู่การบาดหมางกันการข่มขู่กันการขับไล่กันย่อมไม่เกิดขึ้นอีกทั้งทำให้ประชาชนที่ยังไม่เลื่อมใสย่อมเลื่อมใสส่วนผู้ที่เลื่อมใสแล้วก็จะเลื่อมใสกันมากยิ่งขึ้น “หลักการสามัคคี” ในพระพุทธศาสนานี้เป็นประเด็นที่ยิ่งใหญ่และสำคัญอย่างมากดังจะเห็นได้จากหลักฐานต่างๆ ที่ชี้ให้เราได้ประจักษ์แล้วในประวัติศาสตร์ของสังคมมนุษย์ที่แตกแยกเพราะขาดความรักสามัคคีขาดความปรองดองสมานฉันท์

4.6 หลักพรหมวิหารธรรม พรหมวิหาร หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของผู้ใหญ่ประกอบไปด้วย “เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา” ชุดของแนวคิดนี้ประกอบไปด้วย “แนวคิดเชิงรับ” ได้แก่ “เมตตาและอุเบกขา” และ “แนวคิดเชิงรุก” ได้แก่ “กรุณาและมุทิตา” โดยมี “ปัญญา” เป็น “ทุนซื้อ” หรือ “เสนาธิการ” คอยบัญชาการอยู่เบื้องหลังแนวคิดดังกล่าวหลักการเหล่านี้พระพุทธเจ้ามักจะใช้ควบคู่กันอยู่เสมอจะเห็นว่าเมื่อพระองค์ใช้หลัก “เมตตาธรรม” ต่อเพื่อนมนุษย์พระองค์ก็มักจะใช้หลัก “กรุณา” ควบคู่กันไปด้วยตัวอย่างที่ชัดเจนคือ “พระคุณทั้งสาม” ของพระองค์ได้แก่ “พระบริสุทธิคุณ พระกรุณาคุณและพระปัญญาคุณ” หากเทียบหลักการนี้เข้ากับ “พรหมวิหารธรรม” ก็คือ “บริสุทธิคุณ” นั้นเปรียบประดุจ “ความรัก” ที่บริสุทธิ์และงดงามที่พระองค์มีต่อสรรพสัตว์อาศัย “เมตตา” เป็นพื้นฐานจึงทำให้พระองค์มีความ “กรุณา” เสด็จไปโปรดหมู่สัตว์ทั้งหลายที่ประสบปัญหาต่างๆเช่นช่วยเหลือยารักษาสภาพจิตของบุคคลที่ต้องสูญเสียญาติอันเป็นที่รักไม่ว่าจะเป็นนางวิสาขา นางปฏาจารา นางกิสาคีเป็นต้นรวมไปถึงพระภิกษุที่มีต่อ “พระเทพทัต” “ช้างนาฬาคีรี” ซึ่งไม่ได้แตกต่างไปจาก

พระกรุณาที่พระองค์มีต่อ “ราหุล” แต่ประการใดหลักพรหมวิหารธรรมนี้จึงเป็นพลังขับเคลื่อนก่อให้เกิดสันติสุขในสังคมได้

4.7 หลักสาราณียธรรม สาราณียธรรม หมายถึง ธรรมเป็นเหตุหรือเป็นที่ตั้งแห่งการระลึกถึงกันซึ่งประกอบไปด้วยกลยุทธ์ที่สำคัญ 6 ประเด็น กล่าวคือ 1) ตั้งเมตตาภาวกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลังคือช่วยชวนช่วยขวยกิจธุระของเพื่อนด้วยกายเช่นพยาบาลภิกษุที่เป็นไข้ เป็นต้นด้วยจิตที่เมตตา 2) ตั้งเมตตาวัจกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลังคือช่วยชวนช่วยในกิจธุระของเพื่อนด้วยวาจาเช่นกล่าวตักเตือน เป็นต้นด้วยจิตเมตตา 3) ตั้งเมตตา मनกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลังคือคิดแต่สิ่งที่ดีก่อให้เกิดประโยชน์แก่เพื่อน 4) แบ่งปันลาภที่ตนได้มาแล้วโดยชอบธรรมให้แก่เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายไม่หวงเอาไว้บริโภคผู้เดียว 5) รักษาศีลของตนเองให้บริสุทธิ์เหมือนกับเพื่อนพรหมจรรย์อื่นๆ และไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจหรือตำหนิจากผู้อื่นในแง่ของศีลาจารวัตร 6) เมื่อเกิดปัญหาได้บทสรุปไปในทิศทางเดียวกันเพื่อนพรหมจรรย์ไม่วิวาทกับใครพระพุทธองค์ทรงย้ำว่า “แนวคิดดังกล่าวจะทำให้เป็นที่รักเป็นที่เคารพเป็นไปเพื่อการอนุเคราะห์ซึ่งกันและกันเพื่อความไม่วิวาทเพื่อความสามัคคีเพื่อความเป็นอันเดียวกัน” ประเด็นที่น่าสนใจคือหลักการนี้เอื้อต่อการทำให้เกิดกระบวนการ “สามัคคีธรรม” ด้วยและนำไปสู่สังคมสันติสุขได้

4.8 สังคหัตถุธรรม หลักสังคหัตถุธรรมนี้มีเป้าหมายเพื่อป้องกันความขัดแย้งของหมู่ชนในสังคมและเสริมสร้างสันติสุขในสังคม “สังคหัตถุธรรม” หมายถึง “คุณเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของผู้อื่นไว้ได้” หรือ “หลักการสงเคราะห์คือช่วยเหลือกันยึดเหนี่ยวใจกันไว้หลักการชุดนี้ประกอบไปด้วยพื้นฐานแนวคิดเชิงพุทธสันติวิธี 4 ประการ กล่าวคือ 1) การให้ (ทาน) การให้ประกอบไปด้วย “การให้วัตถุ” (วัตถุทาน) “การให้ความรู้” (ธรรมทาน) และ “การให้อภัย” (อภัยทาน) การให้เป็นหลักการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมการกระจายรายได้ที่เป็นธรรมและเป็นการสร้างวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันด้วยความเกื้อกูลร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกันด้วยความมีน้ำใจซึ่งนำไปสู่สังคมสันติสุข 4 และป้องกันมิให้เกิดการปลุกปั่นเพื่อสร้างม็อบในทางการเมืองที่นำไปสู่ความขัดแย้งที่รุนแรงในทางสังคม 2) วาจาเป็นที่รัก (เปยยวัชชะหรือปิยวาจา) เมื่อกล่าวถึง “คำพูด” หรือ “การพูด” มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างบรรยากาศของความสมานฉันท์ให้เกิดขึ้นในขณะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลระหว่างกันของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลขณะนั้นในขณะที่น่าเสนอข้อมูลหรือเจรจาต่อรองเพื่อแสวงหาฉันทามติ (Consensus) ร่วมกันนั้นพระพุทธเจ้าจะตรัสเตือนพระภิกษุให้พยายามหลีกเลี่ยงถ้อยคำที่ขัดแย้งกัน “วาจาสุภาสิต” ตามคำสอนพระพุทธเจ้านั้นต้องประกอบไปด้วยคำที่ “จริง” ไพเราะเหมาะสมกาลประสาณสามัคคีมีประโยชน์และประกอบไปด้วยเมตตาธรรมฉะนั้นหลักการเหล่านี้จัดได้ว่าเป็นพื้นฐานสำคัญในการนำไปประยุกต์ใช้เจรจาไกล่เกลี่ยเพื่อระงับความขัดแย้งในมิติต่างๆ ที่สร้างความเกลียดชังหรือยุยงให้เกิดความรุนแรงทางสังคม 3) การประพฤติประโยชน์ (อัตถจริยา) พื้นฐานของการนำเสนอกระบวนการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธวิธีที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือการที่นักสันติวิธีต้องสร้างคุณธรรมภายใน

ที่ว่าด้วย “การประพาสสิ่งที่เกิดประโยชน์” ให้เกิดขึ้นเพราะหากไม่สามารถพัฒนาคุณธรรมอันนี้ให้เกิดขึ้นภายในจิตแล้วย่อมเป็นการยากที่จะสร้างความสมานฉันท์ให้เกิดแก่คู่กรณีได้เนื่องจากอาจจะเกิดความท้อแท้หรือไม่สามารถอดทนต่อปัญหาที่เกิดขึ้น 4) การวางตนสม่ำเสมอ (สมานัตตา) การวางตนสม่ำเสมอจัดเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้กระบวนการในการจัดการความขัดแย้งโดยอาศัยสันติวิธีบรรลุเป้าหมายคือ “ความเป็นกลาง” เพราะเป็นตัวแปรสำคัญในการสร้าง “ความเชื่อมั่น” ให้เกิดขึ้นแก่คู่กรณีหลักการดังกล่าวนี้คือหลักการแห่ง “การวางตนสม่ำเสมอ” ตามนัยแห่งสังคหวัตถุธรรมที่นำไปสู่สังคมสันติสุข

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสามารถก่อให้เกิดสันติสุขอย่างแท้จริง โดยเฉพาะหลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติด้วยหลักพรหมวิหาร 4 หลักสังคหวัตถุ 4 และหลักสาราณียธรรม เป็นต้น หลักพุทธธรรมเหล่านี้ก่อให้เกิดการอยู่ร่วมกันของมนุษย์อย่างสันติสุขได้ นอกจากนั้นในประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาก็แสดงให้เห็นแล้วว่า เป็นหลัก สำคัญในการให้ความเสมอภาคแก่มนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นการปลดปล่อยเรื่องวรรณะ การนับถือศาสนาได้อย่างเสรีภาพ (พระครูวิจิตรธรรมโชติ และสำเร็จ แก้วเรืองฤทธิ์, 2557)

5. สรุป

พุทธธรรมเป็นแนวทางปฏิบัติในวิถีชีวิตของมนุษย์ที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มนุษย์เข้าถึงสัจจะแห่งชีวิตและสันติสุขรวมถึงการอยู่ร่วมกันอย่างสันติลดความขัดแย้งขจัดความเห็นแก่ตัวมีขันติธรรมทนต่อกันได้รู้จักการให้อภัยสร้างคนในสังคมให้สามัคคีมีเมตตาหลักธรรมดังกล่าวจะเป็นพลังสำคัญที่ผลักดันขับเคลื่อนให้เกิดสังคมสันติสุขได้สามารถสร้างภาวะที่เอื้อต่อการอยู่ร่วมกันป้องกันไม่ให้เหตุการณ์ความรุนแรงจากความขัดแย้งทางสังคมและการเมืองเกิดขึ้นซ้ำอีกนำพามนุษย์ในสังคมให้มีความปรองดองไม่แตกแยกมีความปรารถนาดีต่อกันเข้าอกเข้าใจกันทำให้สังคมเกิดความเป็นปึกแผ่นลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมสร้างสังคมให้มีเสถียรภาพถักทอให้คนในสังคมมีสำนึกร่วมยอมรับและปฏิบัติตามบรรทัดฐานที่กำหนดโดยสังคมหลักพุทธธรรมจึงเป็นพลังอันสำคัญที่เสริมสร้างสังคมให้ไปสู่เส้นทางแห่งหลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในสังคมไทยได้อย่างแท้จริงจะต้องได้รับการปฏิรูปไปพร้อมๆ กัน เพราะถือได้ว่าเป็นองค์กรขับเคลื่อนสังคมให้เป็นไปอย่างมีคุณธรรมที่มีบทบาทสำคัญที่สุด ได้แก่ วัดและโรงเรียน หลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในสังคมไทยตามหลักพุทธธรรมสามารถสรุปเป็นแผนภาพองค์ความรู้ได้ ดังนี้

6. เอกสารอ้างอิง

- กรมการศาสนา. (2537). **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 1**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา.
- ประเวศวะสี. (2544). **เศรษฐกิจพอเพียงบนรากฐานวัฒนธรรมชาวพุทธ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ภัคธรรมศ.
- พระครูวิรัตธรรมโชติ และสำเริง แก้วเรืองฤทธิ์. (2557). **การมีส่วนร่วมเหตุการณ์ปัจจุบันในการเมืองไทยของนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตนครศรีธรรมราช**. นครศรีธรรมราช : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช.
- พระเทพดิลก (ระแบบ วิฑูยาโณ). (2557). **ศาสนากับสันติภาพ**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท แปดสิบเจ็ด 2545 จำกัด.
- พระมหาบุญเรือน ปภกโร(พิลาพันธ์). (2542). **การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- พระมหาปรีดา ขนดีโสภโณ. (2559). พุทธธรรม : พลังขับเคลื่อนสู่สังคมสันติสุข. ผู้อำนวยการ
สำนักวิชาการวิทยาเขตนครศรีธรรมราช. สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตฺยบุญญากร). (2547). รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี:
ศึกษาวิเคราะห์กรณี กลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จ.เชียงใหม่. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- อานันท์ ปันยารชุน. (2541). คนดีที่สังคมยังต้องการ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : แสงดาวการพิมพ์.